

ANNA AXMATOVA SHE'RIYATI: KECHA VA BUGUN, O'XSHASH NUQTALAR VA TAFOVUTLAR

Xosiyat Rustamova,
*O'zbekiston Respublikasi Fanlar
Akademiyasi
O'zbek tili, adabiyoti va folklori
instituti mustaqil tadqiqotchisi*

***Annotasiya.** Ushbu maqolada bugungi kunda zamonaviy adabiyotshunoslikda Anna Ahmatova she'riyatining o'ziga xos yo'nalishi bo'lgan avtobiografik xususiyati haqida so'z boradi. Shu jumladan, mazkur maqola mavzusi doirasida rasmiy va ilmiy adabiyotlar o'rganilib shoir she'riyatining avtobiografik xususiyatlari ochib berildi. Xususan, ijodkor tabiatidagi davr muammolariga nisbatan ichki isyon she'rlari misolida tahlil qilindi. Maqolaning xulosa qismida shoir ijodiga doir fikrlar umumlashtirilib she'riyatini o'rganishda tegishli taklif va tavsiyalar keltirildi.*

***Kalit so'zlar:** Zamonaviy adabiyot, avtobiografik xususiyat, she'riyat, ijod olami.*

***Abstract.** This article talks about the autobiographical feature of Anna Akhmatova's poetry, which is a specific direction in modern literary studies today. Including, within the scope of this article, official and scientific literature was studied and the autobiographical features of the poet's poetry were revealed. In particular, it was analyzed on the example of the poet's internal rebellion against the problems of the time in the nature of the creator. In the concluding part of the article, thoughts on the work of the poetess were summarized and relevant suggestions and recommendations were given for the study of her poetry.*

***Key words:** Modern literature, autobiographical feature, poetry, creative world.*

***Аннотация.** В данной статье говорится об автобиографичности поэзии Анны Ахматовой, которая сегодня является специфическим направлением в современном литературоведении. В том числе в рамках данной статьи была изучена официальная и научная литература и выявлены автобиографические черты поэзии поэта. В частности, анализируется на примере внутреннего бунта поэта против проблем времени в характере творца. В заключительной части статьи были обобщены мысли о творчестве поэтессы и даны соответствующие предложения и рекомендации по изучению ее поэзии.*

***Ключевые слова:** современная литература, автобиографичность, поэзия, творческий мир.*

KIRISH

Adabiyotda modernizmning kirib kelishi har jihatdan badiiy adabiyotga doir haqiqiy kashfiyotlarning ahamiyatini anglash imkonini yaratdi. Yu. Ayxenvald, I. Annenskiy, V. Bryusov, V. Jirmunskiy, V. Ivanov, S. Makovskiy, O. Mandelshtam, N. Osup, I. Severyanin, B. Eyxenbaum singari ijodkorlar qatorida modernizmning eng ko'zga ko'ringan vakillaridan sanaladilar. Axmatovaning og'ir va iztirobli kechinmalardan iborat ijodi shoir shaxsiyatining o'ziga xosligi, betakrorligi va jozibadorligini ko'rsatib turadi. Erkak va ayol ruhiyatidagi mushtarakligu nomutanosibliklar ijodining asosini tashkil qiladi. "Men ayollarni so'zlashga o'rgatdim", deydi shoirning o'zi bir murojaatida. Bunday demoqlikka shoirning

yetarlicha asosi bor edi. Chunki uning adabiyotini o'z davrida tuzum tomonidan toptaldi va uning adabiyotida zo'ravonlikka qarshi kuchli isyon o'z aksini topdi. Anna Axmatova hayoti ayol bardoshi va matonatining inson idrok eta olmaydigan asrorlaridan biriga o'xshaydi. Shoiraning chekiga o'ta og'ir, ziddiyatli va dolg'ali zamonda yashash mas'uliyati tushdi. Ikkita jahon urushi... inqilob ko'plab taqdiralar qatorida uning ham hayotini ag'dar-to'ntar qilib yubordi. Yaqinlarining o'limi, qamoq, yo'qotish, ta'qib va tazyiqlar shoira qalbida o'chmas jarohatlarni soldi. Shu o'rinda bu ijodkor hayotida ro'y bergan bir fojiani keltirishni lozim, deb topdik.

Anna Axmatova XX asr rus she'riyatining yorqin vakillaridan biridir. U 1889 yilning 11 iyunida Odessada tug'ildi. Anna yoshiga yetay deb qolganida, uning oilasi shimolga — bizga Pushkin she'rlari orqali tanish bo'lgan mashhur Sarskoye Seloga ko'chib keladi. Bo'lg'usi shoiraning bolalik va o'smirlik yillari shu makon bilan bog'liq. Anna Axmatovaning ilk she'rlarida Sarskoye Selo manzaralari bor bo'y-basti bilan namoyon bo'lgan.

Anna Axatova she'riyatini o'ziga xos xususiyatlarini bir qator olimlar tomonidan atroflicha o'rganilgan bo'lib, Kudrikova A., Kochetkova N., Basinskiy P., Fedyakin S., Pankeyev I., Gumilev N., Smirnova L. singari tadqiqotchilar o'zlarining maqolalarida shoira ijodini atroflicha tahlil etib gendir xususiyatlariga alohida to'xtalib o'tadi.

Anna Andreyevna Axmatova tarixiy fojialarni aks ettirgan she'rlaridan birida: «Erim go'rda, o'g'lim turmada — meni duo qiling», deb odamlardan iltijoli so'ragan. Chunki shoiraning faqat go'zal his-tuyg'ulari emas, balki nozik vujudi ham zo'ravon zamon poshnalari ostida ayovsiz toptaladi: eri Nikolay Gumilyovni 1921 yilda bolsheviklar otib tashlaydi [1].

Urushdan keyingi yillarda ham shoiraga oson kechgani yo'q. "Znamya" jurnalida e'lon qilingan turkum she'rlari uchun 1946 yili kommunistik partiya markaziy qo'mitasining qarori bilan siyosiy jihatdan qoralanib, Yozuvchilar uyushmasi a'zolidan o'chirildi. She'rlari, kitoblari ta'qiqlandi[2].

Tuzum uning o'g'li Lev Gumilyovni ham ayamadi, taqdir hazilini qarangki, yosh yigit bolsheviklar tomonidan avaxtaga tashlandi... 1949 yilning 6 noyabr kuni (ataylab bayramdan bir kun avval!) tergovchi mayin kekirib, Anna Axmatovaning xonadoniga tashrif buyurdi va: «Xonim, uyingizni tintuv qilamiz va o'g'lingizni qamoqqa olib ketamiz», deydi, so'ng charm papkasidan orderni chiqarib ko'rsatdi. Tintuv boshlandi. «Grajdanka Axmatova»ning shaxsiy buyumlari, latta-puttalari obdan titkilab ko'riladi. Xo'rlangan, haqoratlangan Anna Axmatovaning asab torlari chirs-chirs uzildi. Ular tilab-tilab olgan yolg'izgina o'g'lini oldiga solib haydab ketgach, shoira jamiki qo'lyozmalarini, hali e'lon qilinmagan she'rlarini, dostonlarini bitta qoldirmasdan yoqib yubordi! [3]

Lev Gumilyov bu gal o'n yil muddatga ozodlikdan mahrum etiladi. «Dohiy»ning 70 yillik yubileyi yaqinlasha boshlaydi. To'kilibgina, abgorgina bo'lib qolgan Anna Axmatovaga «ba'zi bir o'rtoqlar do'stona» maslahat beradi: «iltimos, madhiya yozing! Axir, o'tmishda ham shoirlar podsholar nomiga qasidalar yozgan!» deyishib, yo'l-yo'riq ko'rsatadi... Axmatova umrida ilk bora ijodiy prinsipidan chekinib, Stalinni madh etib ikkita she'r yozdi (o'sha she'rlari zudlik bilan «Ogonyok» jurnalida e'lon qilingan turkumiga ilakishib dunyo yuzini ko'radi). O'n-o'n besh yil mobaynida bitta ham she'ri sho'ro matbuotida e'lon qilinmagan Axmatovaning turkumlari «Ogonyok» jurnalida ketma-ket potirlab chiqib ketganining boisi, albatta, «ijtimoiy zakaz» juda yuqoridan tushganini anglatadi. Biroq Stalin baribir shoirning o'g'li, taqdirning shuncha azoblariga qaramay atoqli turkiyshunos olim Lev Gumilyov ozodlikka chiqarmaydi... Mag'rur shoirni bu ham sindirolmadi. 1951 yili uyushma a'zoliciga tiklandi. Hali-hanuz darbadar shoirga, nihoyat, 1955 yili Komarovo shaharchasidan dala-uy berildi.

Shu tariqa shoir qalbida ayolni xo'rlaydigan jamiyatga isyon uyg'ondi. Anna Axmatova o'zini shoira (poetessa) emas, aksincha, shoir deb atashlarini istagan, deya ishontiradi biograflar. Ayol shoirlarning ana shu talablari tufayli talantning buyukligi, vazifasining masshtabi va o'zidan kechib yashashning naqadar muhimligi o'rganila boshlangan [4]. Bunday prinsipiiallik qayerdan keldi? XX asr ayollar she'riyati jiddiy qabul qilinmagani 1910-yillarda ayollar asarlariga quyidagicha tanqidiy fikrlar bilan yondashganlar: «Ayollar qalamiga mansub», «Muhabbat va gumon» va ularga eldan «tugal emas» degan tamg'a yopishtirilardi. Shu bois «poetessa» (shoira) so'zi go'yo masxaraomuz so'zday eshitilardi. Zinaida Gippius, masalan, o'z asarlarini erkaklar nomidan yozardi, birdan bir maqsadi – uni jiddiy qabul qilishlarini istardi. Ko'pgina ayollar erkakcha taxallus bilan she'rlarini chop qilishgan. Aslida shu muammo tufayli adabiyot, tilshunoslik, san'at, falsafada jamiyatda erkak va ayolning rollari o'rganila boshlandi. Ijodiy tajriba yangi uslublarni yuzaga keltirdi, ayniqsa, haqiqatni ifoda etish uchun modernistik yondashuvlar paydo bo'ldi. Keyingi yillarda tadqiqotchilar uchun ayol va erkak mualliflarning asarlaridagi o'ziga xos stillarni o'rganish ishlari keyingi yillarda ko'zga tashlanib qoldi [5]. Aytish joizki, adabiyot rivojiga psixoanalitik metodlar o'zining hissasini qo'shdi. Gender masalasini o'rgangani tadqiq qiluvchilarning ta'kidlashicha, bu masalaning vakillari shaxsiy hayotga katta ahamiyat qaratisharkan. Bunday misollar rus adabiyotida ham uchraydi.

Feministik qarashlar mohiyatini o'rganayotganda, gender farqlar, muallif biografiyasi, uning ijodiga ta'sir ko'rsatgan boshqa yozuvchilar, shuningdek, ijodkor yashagan davrning ijtimoiy-madaniy vaziyatni o'rganishni ham esdan chiqarmaslik kerak[6]. Masalan, Anna Axmatova davrida temir siyosat, ko'plarni tazyiq ostiga olgandi, sir emaski, Stalin davrida asosan ziyolilar qatlami ta'qib etildi, ular bundan

azob chekardilar va adolatsizliklar bilan ro'para keldilar. Nima qilganda ham, tuzumning qaqshatqich zarbalari shoir va adiblar ijodida katta rol o'ynagan va ijodiy shaxsni tarbiyalagan. Ayni shu shu ayovsiz zulm yulduzni tundan ajratib oldi, desak yanglishmaymiz. Quyidagi satrlarda shoirning iztiroblarini qanchalar quyuq ekanligini sezish qiyin emas.

От странной лирики,
Где каждый шаг - секрет,
Где пропасти налево и направо,
Где под ногой, как лист увядший, слава,
По-видимому, мне спасенья нет [7].

(G'ayritabiiy lirikadan, har bir qadam yashirin, chapda ham, o'ngda ham shuhratni olib ketguvchi bargday, jarliklar bor. Aftidan menga omonlik yo'qqa o'xshaydi.) Shoirning bir muddat tushkunlik ichra yozgan she'rdan ham zamon uni nechog'li azoblarga giriftor etganini ko'rish mumkin, u ayol edi, shu bois jamiyatda qanchalik azob tortdi. Istasa, istamasa bu vaziyatda hayotining qora sahifalari asarlarining satrlarida ko'rinish beradi. Uning she'rlaridagi dard ko'p hollarda biografik faktorlar bilan asoslangan.

Axmatova butun ijodida "shoir bo'lish ayol kishi uchun ahmoqlik" degan fikr noto'g'riligini isbotlashga urindi [8]. Shoir bu urinishida haq edi, chunki uch asrni hisobga olsa, rus adabiyotida ayollarning ismi qo'l bilan sanoqli, ularning birortasi Anna Axmatova fikrlarining quyuqligi, poetik talanti, tuyg'ularining kuchi bilan solishtirganda, unga tenglasholmaydi ham. Ammo shoir degan haq-huquqini qo'lga kiritish uchun uning uzoq kurashishiga to'g'ri keldi [9]:

Нет, царевич, я не та,
Кем меня ты видеть хочешь,
И давно мои уста
Не целуют, а пророчат.
(Yo'q, shahzodam, men emas,
Ko'rishni istaganingiz,
Lablarim anchadan buyon
Bo'sa hadya etmaydi, balki bashorat qiladi.)

Bu satrlar orqali Anna Axmatova oddiy ayollik baxtidan kechib, umrini shoirlikka bag'ishlaganini sezdirishga harakat qilayotganini bildirmoqda. Marinadan farqli o'laroq, Axmatova o'z ilhomini ayol qiyofasida tasavvur qila oladi, Muza xabarolmay qo'yganida, undan baxtiqaro odam dunyoda yo'q edi:

И - я не могу взлететь,
А с детства была крылатой.

(Bolalikdan qanotli bo'lib tug'ilganimga qaramay, uchib ketolmayapman). Bu zamonasining zo'rvonliklaridan toliqqan, qafasga tiqib qo'yishganidan siqilib ketgan, tutqun shoirning nolasi aslida.

Bir xil hayot, bir xil dard iskanjasidagi o'yovlarga boy hayotdan toliqqan shoirni ilhomsizlik dardi tamoman xarob qilardi. U bir satrida "Muza ushla po doroge", - deb yozadi, Axmatova: Ilhom parisi ketib qolganida shoir uchun yer yuzi haddan ortiq tor, go'yo nafas olib bo'lmas qabrga o'xshab tuyuladi va "jizn, kajetsya, visit na voloske" (hayot go'yo soch tolasiga osilib turganday tuyuladi), samolardan yog'ilishi kutilgan marhamatga intiq holda Anna Axmatova hamma shuhratni, ozodlikni, yoshligini, zavqini unutadi, hayotning har bir kuni zahar-zaqqum edi, buni shoir shu tariqa e'lon qiladi:

*Как и жить мне с этой обузой,
А еще называют Музой,
Говорят: "Ты с ней на лугу..."
Говорят: "Божественный лепет..."
Жестче, чем лихорадка, оттреплет,
И опять весь год ни гу-гу.*

(Bu yuk bilan qanday yashasam ekan, aytadilar: sen u bilan adirdasan, aytadilar: bu ilohiy shivirlar, Isitmadan og'irdir azobi, va yana bir yil jimjitlik.)

She'riyat odamlar qalbida ezguligu haqiqat urug'ini qadash uchun xizmat qilishi kerak, Anna Axmatova buni yaxshi anglagan va o'zining g'oyalari bilan "Hayot va muhabbat qisqa, she'riyat – abadiydir", degan Pushkinu Nekrasovga rosa yaqin bo'lgan. Buni quyidagi satrlari isbotlaydi:

*Позволь мне миру подарить
То, что любви нетленней.*

(Imkon ber dunyoga, abadiy muhabbatni taqdim qilayin).

Uning dunyoga muhabbati she'r tarzida edi. Axmatovaning "Veчер" (Oqshom), "Chetki" (Tasbeh) singari bir qator she'riy to'plamlardagi she'rlardan ular naqadar avtobiografik xarakterga egaligi seziladi. Bir qancha she'rlar o'zlari haqda o'zlari so'zlaydi. Bu saylanmalar Anna Axmatovaning shoir Gumilyov bilan turmush qurgan vaqtlarida yozilgan [10], u kunlab rafiqasini tashlab, Sarskoye Selodan ketar, yarim kechgacha qorasini ko'rsatmasdi, hatto Annadan o'zining "g'alaba"larini yashirmasdi. Garchand shoir bo'lsa-da, ich-ichidan baribir ayol edi. Anna Axmatova chuqur iztirob chekardi, ularda tashlab ketilganlik, yolg'izlik va rashk seziladi:

*Жгу до зари на окошке свечу
И ни о ком не тоскую,
Но не хочу, не хочу, не хочу,
Знать как целуют другую.*

*(Tongga qadar sham yoqib chiqaman,
Hech kimni sog'inmayman,
Istamayman, istamayman, istamayman
Boshqani o'pishlarini bilishni ham.)*

Bunday iztirobni xiyonat ta'mini totganlar biladi. Anna Andreyevna chindanam erini jonidan ortiq ko'rardi, lekin uchi? Ehtimol, sevgandir... Biroq she'rlarining shuhrati va omadidan mast bo'lgan Gumilyov Annani qafasga tiqib qo'ydi va hamisha jamiyatda erning ustunligini pesh qilib, uning iste'dodini tan olishni istamasdi. Bundan shoir qalbi zada bo'lgan edi. Quyidagi satrlardan u ayol sifatida qanchalar sabrli bo'lishga to'g'ri kelganini ko'rish mumkin. Bunday holatlar ko'pgina ayollarga begona emas. Chunki ayol tabiati, jamiyat shakllantirgan qarashlar, ba'zan o'zimiz beixtiyor amal qilamiz va bu yetarli darajada azobli tugaydi. Anna hayotidagi fojealar zulmdan azob chekkan hech bir qalbni befarq qoldirmaydi:

*Мне не надо счастья малого,
Мужа к милой провожу
И довольного, усталого,
Спать ребенка уложу.*

(Menga yarim baxt kerak emas, erimni ma'shuqasinikiga jo'natyapman, va charchagan bolamni uxlatmoqqa kirishaman).

Но вдруг последняя сила
В синих глазах ожила:
"Хорошо, что ты отпустила,
Не всегда ты доброй была".

(Biroq so'nggi kuch, ko'zlarda yaltiradi: "Yaxshiyam uni yubording, axir har doim ham mehribon bo'lmagansan) deya o'ziga o'zi taskin beradi va butun dardi satrlarga ko'chadi.

Xorligu haqorat Annani zulmga qarshi chiqarishga majburladi, axir zulm bor joyda hamisha isyon ko'tarilishini erkak zoti unutilib qo'yadi negadir. Ikki shoirning zamondoshlaridan biri S. Makovskiy o'z xotiralarida shunday fikrlarni bitgan ekan: Muhabbatni Gumilev mutloq hokimlik deb tushunardi, Axmatovaga she'rlarini chop qilishga ijozat etmasdi. Uning ijodiga bepisand nazar tashlar, lekin rafiqasini yo'qotganidan keyin uni eng iste'dodli shogirdi, deb sanadi, ammo shunisi aniq ediki, Annaning she'riyati aslo ustozga muhtoj emasdi".

Xullas, "Erkak – jangchi, ayol – jangchiga ruh baxshida etuvchi ne'mat", singari Nisshega xos qarashlarga ergashgan Gumelyov, jamiyat, tuzum Anna Axmatovada haqiqiy jangchi ruhini tarbiyaladi.

Anna Axmatova urush yillari Toshkentda yashagan. Jurnalist Svetlana Somova o'z xotiralarida mashhur shoir haqida quyidagi fikrlarni bitib qo'ygan ekan: "Bu voqea yoz boshida, ehtimol, 1944 yil mayida bo'lgan edi. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi binosi koridoridan bo'zrang kostyum, past poshnali tuflida Axmatova yurib kelardi. Shoira qarshisidan G'afur G'ulom chiqib, Axmatovaga murojaat qildi: "Sizning nomingiz Anna, o'zbekchada bu Ena – Ona degani. Men bilan qishloqqa, Yangiyerga yuring", dedi. Axmatova bu iltimosni rad etdi. Lekin G'afur Anna Andreyevnaning tirsagidan ushladi-da: "Ona sifatida, siz, albatta, borishingiz kerak", dedi. O'sha vaqtlarda Anna Axmatova garchand siyosiy tazyiqlarga uchragan bo'lsa-da, uni ona deya e'zozlashardi. Biroq Anna Axmatova o'zini bunday hisoblamasdi.

*Буду тихо на погосте
Под доской дубовой спать,
Будешь, милый, к маме в гости
В воскресенье прибежать -
Через речку и по горке,
Так что взрослым не догнать,
Издалека, мальчик зоркий,
Будешь крест мой узнавать.
Знаю, милый, можешь мало
Обо мне припоминать:
Не бранила, не ласкала,
Не водила причащать. (1915)*

O'g'lining qamoqqa tushishi bilan bog'liq iztiroblar uning ijodida qandaydir fazoviy mantiq baxsh etardi, bu uning yuqoridagi "Iltijo" she'rida aks etgan edi.

Ma'lumki, mamlakatimizda shoir ijodiga qiziqish hamisha kuchli bo'lgan. Uning she'rlarini Oybek, Zulfiya, Aziz Abdurazzoq kabi katta avlod vakillari hamda zamondoshlarimiz Gulchehra Nurullayeva, Abdulla Sher, Xurshid Davron, Mirpo'lat Mirzo, Zebo Mirzo, Gulnoz Mo'minova o'zbek tiliga o'g'irgan. 2000 yili O'zbekistondagi Rus madaniyat markazi va Rossiya ilm fan va madaniyat markazi hamkorligida Toshkentda Anna Axmatovaning "Manqalli hovli" klub-muzeyi ochildi. O'tgan yili "O'zbekiston" NMIUda "Rus adabiyoti durdonalari" turkumida chop etilgan 100 jildlik to'plamdan shoirning ham kitobi o'rin oldi [11].

Ikkinchi jahon urushi yillarida Toshkentga ko'chirilgan rus adabiyoti va san'atining atoqli arboblari – Aleksey Tolstoy, Konstantin Simonov, Korney Chukovskiy, Faina Ranevskayalar orasida Anna Axmatova ham bor edi. U qamalda qolgan Leningraddan 1941 yil noyabrida Toshkentga keldi. Dastlab Karl Marks ko'chasi (hozirgi Maxtumquli) 3-uyga joylashdi. Keyinchalik Jukovskiy (hozirgi Sodiq Azimov) ko'chasi 54-uyga ko'chdi. Abdulla Qahhor, Temur Fattoh, Vladimir

Lugovskoy, Kseniya Nekrasova kabi ijodkorlar bilan baqamti yashadi.. Manqalli hovliga qaragan ikkita derazadan ulkan tut va o'rik daraxti, tunlari "kumush oy" ko'rinib turardi. Umr bo'yi NKVD josuslari ta'qibida, ochlik va xor-zorlikda yashagan shoira Toshkent bir muddat halovat va xotirjamlik topgan.

Anna Axmatovaning mana bu she'ri orqali Sharqni boshqatdan, boshqa nigohda seva boshlaydi odam. Bu Axmatova qalami va yuragiga xosdir:

*Я не была здесь лет семьсот,
Но ничего не изменилось...
Всё так же льётся Божья милость
С непрекаемых высот,
Всё те же хоры звезд и вод,
Все так же своды неба чёрны,
И так же ветер носит зёрна,
И ту же песню мать поёт.
Он прочен, мой азийский дом,
И беспокоиться не надо...
Ещё приду. Цвети, ограда,
Будь полон, чистый водоём.*

XULOSA

Anna Axmatova adabiyot uchun tug'ildi. Eng og'ir vaziyatlarda she'rdan yupanch topdi. Shu yupanch tufayli umrining so'nggi yillarida ushbu so'zlarni qog'ozga tushira oldi: "Men hech qachon she'r yozishdan to'xtamadim. Nazarimda, she'rlarim mustahkam rishtalar kabi meni vaqt bilan, xalqim bilan bog'lab turadi". Anna Axmatova ijodi har jihatdan zulm, zo'ravonlikka qarshi ko'tarilgan qaynoq tuyg'yonlardan iborat isyon, zulmatdan otilib chiqqan nur, tundan ayrilgan yorqin yulduz kabi edi, u taratayotgan ziyo hanuz adabiyotdan o'chgan emas. Bugungikunda shoira ijodini o'rganishda avtobiografik xususiyatlarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etishi bilan birga she'r qurilishidagi pragmatik, kompozitsiyon detallarbevosita gendr masalalariga ishora qiladi. Bu esa o'z navbatida shoira nuqtaiy nazarida zamonlar osha dolzarb ahamiyat kasb etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Azimov Abdumajid . Umr bo'yi NKVD josuslari ta'qibida, ochlik va xor-zorlikda yashagan Axmatovaning Toshkentdagi halovatli yillari.
<https://oyina.uz/kiril/article/880>
2. Nidolardan yaralgan tarix. <https://e-tarix.uz/maqolalar/435-nidolar-yaralgan-tarix.html>
3. Кочеткова Н. Поэтессы объявляют войну «поэтессам»
<https://iz.ru/news/334609>

4. Басинский П., Федякин С. Издательство центра «Академия».
5. Кон И.С. Психология половых различий // Вопросы психологии. 1981. №2. С.
6. Ахматова. А. Избранное. М.: Просвещение, 1993 г. «Русская литература конца XIX начала XX века и первой эмиграции».
7. Кудрикова А. Н. Гендерные различия в поэзии А. Ахматовой и Н. Гумилева. // Первое сентября. 2011. № 6.
8. Панкеев И.А. Гумилев Н.. Поэзия XX века. М. Профиздат 1982.
9. Смирнова Л.А. «Русская литература конца XIX начала XX века» М.: Просвещение, 1993.
10. Azimov Abdumajid . Umr bo‘yi NKVD josuslari ta’qibida, ochlik va xor-zorlikda yashagan Axmatovaning Toshkentdagi halovatli yillari.
<https://oyina.uz/kiril/article/880>
11. Михайлова. М.В. Писательницы Серебряного века в литературном контексте эпохи. / Вестник Московского Университета, серия 9:“Филология” 2011 №1 стр.49.